

امکان سنجی توسعه پایدار با تاکید بر اقتصاد اسلامی

محمود محمدی ۱ و مصطفی براهویی ۲

۱ استادیار علوم اقتصادی دانشگاه پیام نور ایران، تهران.

۲ دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد، گرایش اقتصاد اسلامی دانشگاه پیام نور ایران، تهران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی امکان‌سنجی توسعه پایدار با تاکید بر اقتصاد اسلامی انجام شده است. این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش تحقیق کمی و پیمایشی است. داده‌های مورد نیاز تحقیق با روش اسنادی-پرسشنامه‌ای گردآوری شد. جامعه آماری در پژوهش حاضر متخصصان در حوزه اقتصاد می‌باشند، بر این اساس به منظور تعیین حجم نمونه از بین آنها از نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد، که در نهایت تعداد ۳۵ نفر به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند. همچنین به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزار SPSS و مدل‌های (DEMATEL, F-AHP) استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد، بین شاخص‌های توسعه پایدار و اقتصاد اسلامی ارتباط معنادار و مثبتی در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵، مشاهده شد، همچنین به ترتیب: شاخص‌های استفاده از منابع با وزن ۰/۲۲۰، معیشت با وزن ۰/۲۱۱، زیست محیطی با وزن ۰/۲۰۰، اخلاق روانشناختی با وزن ۰/۱۹۹، سازمانی با وزن ۰/۱۷۰، بیشترین و کمترین میزان تاثیرپذیری را از اقتصاد اسلامی به خود اختصاص داده‌اند. در ادامه نیز نتایج نشان داد، در شاخص (اقتصادی) اقتصاد اسلامی، به ترتیب: توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مختلف جامعه با مقدار (Pi): ۱۰/۵۶۴، و مقدار (Ei): ۰/۶۵۴، و توسعه فرصت‌های شغلی بر مبنای حوزه تخصصی و مزیت نسبی با مقدار (Pi): ۸/۲۸۸، و مقدار (Ei): ۰/۳۷۶، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند. در شاخص (اجتماعی) اقتصاد اسلامی نیز، به ترتیب: کاهش جدایی‌گزینی طبقات اجتماعی با مقدار (Pi): ۱۰/۶۶۷، و مقدار (Ei): ۰/۶۶۷ و تلاش مسئولان و برنامه‌ریزان برای مبارزه به رانت خواری به صورت اجرایی با مقدار (Pi): ۸/۴۴۳، و مقدار (Ei): ۰/۴۱۱، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار را به خود اختصاص داده‌اند.

واژگان کلیدی: امکان‌سنجی، توسعه پایدار، اقتصاد، اقتصاد اسلامی

مقدمه

مفهوم توسعه پایدار کلی نگر است و همه‌ی ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را در بر می‌گیرد. به اعتباری، مهمترین جاذبه در توسعه پایدار در جامع‌نگری آن است. به این دلیل، معماری توسعه پایدار نمی‌تواند از طریق تمرکز بر اجزا حل شود. این مفهوم باید به صورت یکپارچه و در هر دو بعد علمی و اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد و نه به عنوان سلسله‌ای از موضوعات و مسائل جداگانه. توسعه پایدار در اساس یک موقعیت ثابت نیست بلکه، عبارت است از فرایندی مستمر از دگرگونی، انطباق و سازگاری که طی آن بهره‌کشی از منابع جهت سرمایه‌گذاری‌ها، جهت‌گیری توسعه‌ی تکنولوژیک و دگرگونی نهادینه همگی در هماهنگی با هم در برگیرنده‌ی نیازهای بالقوه و بالفعل انسان می‌شوند. توسعه‌ی پایدار، برآورنده‌ی نیاز و آرمان‌های انسان‌ها، نه فقط در یک کشور و یک منطقه، که تمامی مردم در سراسر جهان و در حال و آینده است (Arnold, 1993). در این مفهوم، انسان در مرکز توجه قرار گرفته است و همه‌ی پدیده‌های جهانی در چارچوب قوام و دوام حیات بشر، در حال و آینده، به همراهی و هماهنگی دعوت می‌شوند. با شکستن مرزهای بین علوم و نیز اقتصاد، سیاست، امنیت، آموزش، فرهنگ، اخلاق، محیط زیست و جز آن این پدیده‌ها در کنار هم و در هماهنگی با انسان مورد داوری قرار می‌گیرند. بر این مبنا، توسعه‌ی پایدار مفهوم گسترده‌ای می‌یابد که همه جوانب زندگی انسان‌ها را در بر می‌گیرد و در فرایند آن سیاست‌ها در زمینه‌ی اقتصاد، بازرگانی، تکنولوژی، منابع طبیعی، آموزش، بهداشت، صنعت و نظایر اینها به گونه‌ای طراحی می‌شوند که توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را تداوم بخشند. همانطور که برومن می‌گوید: در مناظره‌ی توسعه پایدار، هیچ راه حل یگانه‌ای برای تمامی جهان توصیه نمی‌شود، هیچ مدل بین‌المللی و یکسانی وجود ندارد، هر کشوری در چهارچوب فرهنگ، زیست بوم و دیگر خصیصه‌های بومی خود و بر بستر پایداری توسعه‌ی متناسب خود را جستجو می‌کند (Brohman, 1996).

در این راستا با توجه به مفهوم توسعه پایدار، همواره این سؤال مطرح می‌شود، آیا اقتصاد اسلامی می‌تواند اهداف توسعه پایدار را برآورده سازد؟ در تعاریف اقتصاد اسلامی، بر لزوم شناسایی اهداف اقتصادی مورد نظر اسلام و چگونگی دستیابی به آن تاکید شده است. این اهداف در واقع اهداف نظام اقتصادی اسلامی می‌باشند. در تعاریف اقتصاد اسلامی به اهدافی فرا-اقتصادی (چون فلاح، خوشبختی، آرامش، ممانعت از تضعیف خانواده، تامین نیازهای معنوی، صیانت و حفظ آزادی انسان، رشد اخلاقی)، و اقتصادی (تخصیص بهینه منابع، کارایی، رفاه، ریشه‌کن کردن فقر و ترس از جامعه، تامین نیازهای اساسی تمام افراد جامعه، حداکثر کردن بهره‌برداری از منابع، بهره‌گیری هر چه بهتر از بیشترین منابع عدالت اقتصادی، برابری فرصت‌ها و اخلاق اقتصادی) اشاره شده است (رک-صدیقی، ۱۳۷۴). در میان اهداف اقتصادی، سه هدف رشد اقتصادی، عدالت اقتصادی و ایجاد ثبات اقتصادی در بسیاری از تعاریف مورد توجه است (میرمعزی، ۱۳۹۰).

در این بین شکی نیست که اگر جوامع بشری زمانی طولانی به زیستن خود به شیوه‌ای که اکنون به آن عمل می‌کند ادامه دهند، بشریت با دست خود، خویشتن را نابود خواهد کرد. در جهان ما از یک سو نیازهای اساسی برآورده نشده و از سوی دیگر منابع در حال حیف و میل شدن به وفور یافت می‌شود. بنابراین جهان معاصر از سه عدم تعادل مهم از جمله: بی‌عدالتی میان ثروتمندان و تهیدستان در هر جامعه، عدم تعادل میان انسان و طبیعت و بی‌عدالتی میان کشورهای ثروتمند و فقیر مواجه است. بنابراین اقتصاد اسلامی که همواره با هدف عدالت اقتصادی گام برداشته می‌تواند نقطه قوت و مثبتی برای توسعه پایدار قلمداد گردد. در این بین، پژوهش حاضر با هدف بررسی امکان سنجی توسعه پایدار با تاکید بر اقتصاد اسلامی انجام شده است.

پیشینه بحث

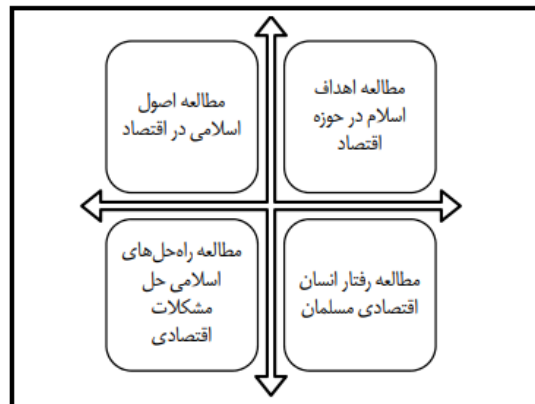
در راستای پژوهش حاضر مطالعاتی صورت گرفته است، که به شرح ذیل می‌باشد:

آقاجانی و خیری دوست (۱۳۹۴)، در پژوهشی تحت عنوان، توسعه پایدار در کنار عدالت و اخلاق در اقتصاد اسلامی، به این نتایج دست یافتند، عدالت اسلامی زمان برقرار خواهد شد که فقر از میان رفته و عدالت توزیعی برقرار گردد. همچنین حفاظت از منابع طبیعی، عدالت بین نسلی را برقرار خواهند نمود. از سوی دیگر، حرکت جامعه در این مسیر نیازمند تشویق آن برای پیروزی از

اصول اخلاق اسلامی است. درسخوان و جعفری پابندی (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیل اثرات اقتصاد سیاسی اسلامی بر توسعه پایدار شهری (مورد مطالعه: شهر زنجان)، به این نتایج دست یافتند، اقتصاد سیاسی اسلامی بر توسعه پایدار شهر زنجان، مطلوب و معنادار است. شیروی و خداپرست (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان، اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار در اسناد بین-المللی، به این نتایج دست یافتند، مشابهت‌های بسیار و تفاوت اندکی میان این دو سند موجود است و سند کلی اقتصاد مقاومتی نسخه بومی و پالایش شده فرهنگی گزایش توسعه پایدار سازمان ملل متحد است. رضائی پور و محمدی (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیلی بر اثرات اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: روستاهای دهستان خامیرآباد-شهرستان مریوان)، به این نتایج دست یافتند، همه شاخص‌های اقتصادی در وضعیت مطلوبی قرار دارند، آزمون تی تک نمونه‌ای برای شاخص‌های بعد اجتماعی-فرهنگی توسعه پایدار روستایی نشان داد که شاخص کاهش مهاجرت و افزایش امید به زندگی دارای بالاترین مقادیر بوده و در وضعیت مطلوب قرار دارد. در رابطه با شاخص کالبدی، شاخص افزایش امکانات، بهبود استاندارد زیرساخت‌ها، بعد زیست محیطی، به ترتیب افزایش چشم‌انداز بصری و زیبایی منطقه، افزایش سطح زمین‌های زیرکشت، پاکیزگی محیط و بالا رفتن بهداشت محیط و افزایش سطح باغات، در وضعیت مطلوبی قرار دارند. در پایان نتایج نشان داد، اقتصاد مقاومتی بر مولفه‌های توسعه پایدار روستایی نقش زیادی دارد. میرعمادی و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، سیاست‌های اقتصاد یادگیرنده جهت دستیابی به توسعه پایدار، به این نتایج دست یافتند، چارچوب انتخاب ابزارهای سیاستی، ویژگی‌های هر یک و زمان استفاده از این ابزارهای سیاستی جهت ترویج توسعه پایدار ارائه گردیده است.

مبانی نظری

پژوهشگران مسلمان تعاریف مختلفی از اقتصاد اسلامی ارائه کرده‌اند. فاروقی (۲۰۱۵)، تعاریف ارائه شده از اقتصاد اسلامی را در چهار گروه تعاریف ناظر به اصول، اهداف، راهکارهای اقتصادی اسلام و همچنین رفتارشناسی انسان مسلمان جای می‌دهد (Furqani, 2015). گروه پنجمی نیز می‌توان به این تعاریف افزود که رویکردی ترکیبی به اقتصاد اسلامی دارند.

شکل (۱): دسته‌بندی تعاریف اقتصاد اسلامی از نگاه فاروقی، ۲۰۱۵

براساس دسته‌بندی فاروقی (۲۰۱۵)، برخی متفکران مسلمان اقتصاد اسلامی را به مطالعه، استخراج و به‌کارگیری گزاره‌ها و اصول اسلامی در اقتصاد تعریف می‌کنند. گروهی نیز اقتصاد اسلامی را مطالعه‌ای در زمینه دستیابی به اهداف اسلامی در اقتصاد می‌دانند. در برخی از آثار نیز اقتصاد اسلامی به عنوان مطالعه‌ای پیرامون مشکلات اقتصادی و راه‌های حل آن در اسلام معرفی شده است. برخی نیز اقتصاد اسلامی را به عنوان مطالعه رفتار انسان (انسان مسلمان) در انتخاب و تصمیم‌گیری قلمداد کرده‌اند (Furqani, 2015). اقتصاد اسلامی اقتصادی است که بر جامعه‌ای حکمفرماست که براساس تعالیم دینی استوار شده؛ نهادهای این جامعه بر اساس اصول اسلامی کار می‌کنند؛ اعضای این جامعه نیز به ارزش‌های اسلامی باور دارند و

در زندگی روزمره‌شان راه مستقیم اسلامی را می‌روند (Attia, 2007). اقتصاد اسلامی به نظامی گفته می‌شود که توزیع ثروت و درآمد را میان همه افراد جامعه سامان می‌دهد و امکان کسب درآمد و بهره‌مندی از آن را فراهم می‌سازد (الخالدی، ۱۹۸۴). اقتصاد اسلامی «مجموعه‌ای از قوانین و دستورالعمل‌هایی است که براساس مکتب اسلام شکل گرفته و سعی در ارائه الگویی مناسب برای بهبود زندگی اجتماعی با کمک تعالیم اسلامی دارد (غفاری و یونسی، ۱۳۹۰). در این راستا، یکی از موارد تاثیرپذیر از اقتصاد اسلامی، توسعه پایدار است.

مفهوم توسعه پایدار، نخستین بار به طور رسمی در سال ۱۹۸۷ در گزارش براتلند با عنوان آینده مشترک ما کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه سازمان ملل مطرح شد. این کمیسیون، توسعه پایدار را چنین تعریف می‌کند: تامین نیازهای نسل حاضر بدون به مخاطره انداختن ظرفیت‌های نسل آینده برای رفع نیازهایشان (Wackernagel & Yount, 2000: 23). مفهوم توسعه پایدار را به روش‌های گوناگون در قالب مفاهیم متنوعی چون، بیان چشم‌اندازها (Lee & Greed, 1993: 569)، توسعه اخلاقی، بازساماندهی اجتماعی، فرایند تحول به سمت آینده‌ی بهتر، عدم به مخاطره انداختن کیفیت محیط زیست (Avijit, 1998, 98)، توانمندسازی مردم، ایجاد ظرفیت‌های جدید، احترام به اطلاعات و دانش بومی، افزایش آگاهی و اطلاعات (Dobie, 2004)، آزادی انتخاب و برابری در دسترسی به فرصت‌ها (Axinn and Axinn, 1997: 196)، می‌توان تلقی کرد که همگی به نوعی تبیین‌کننده ایده محوری توسعه پایدار، یعنی برآورده ساختن نیازهای نسل حاضر با در نظر گرفتن نیاز نسل‌های آتی است. ایده محوری توسعه پایدار موثرتر از همه توسط کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست در سال ۱۹۸۷ تبیین گردید. مطابق با تعریف این کمیسیون، توسعه پایدار است که بتواند احتیاجات نسل حاضر را بدون فدا کردن توانایی نسل‌های آتی برای برآورده سازی نیازمندی‌هایشان تامین کند (World Commission on Environment and Development, 1987: 119). از آن زمان تاکنون این بیان موجز و پرمحتوا به طور فزاینده‌ای توسط دولت‌ها، نهادهای بین‌المللی، سازمان‌ها و شرکت‌های تجاری، موسسات علمی و دانشگاهی و گروه‌های غیردولتی پذیرفته و تایید شده است (Gladwin, 1997: 28-31). بدین ترتیب امروزه ادبیات مدیریت راهبردی توسعه با گذر از توجه صرف به سرمایه‌های فیزیکی به طور فزاینده‌ای توجه خود را به مدیریت انواع سرمایه‌های تاثیرگذار در فرایند توسعه همچون سرمایه‌های طبیعی (خدمات، کارکردها، فرایندها و منابع زایش پذیر بیولوژیکی در کنار منابع زمینی زایشی ناپذیر نظیر مواد معدنی، سوخت‌های فسیلی، آب‌های زیرزمینی)، سرمایه‌های انسانی (دانش، مهارت، سلامت، تغذیه، ایمنی، امنیت و انگیزه انسان‌ها)، و سرمایه‌های اجتماعی (انسجام اجتماعی، اعتماد متقابل، مشارکت پذیری و تشریک مساعی، برابری فرصت‌ها، آزادی تشکل‌های صنفی، نظم) معطوف کرده است (White, 2004: 112, Gladwin et al, 1995: 874-907).

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش تحقیق کمی و پیمایشی است. داده‌های مورد نیاز تحقیق با روش اسنادی-پرسشنامه‌ای گردآوری شد. جامعه آماری در پژوهش حاضر متخصصان در حوزه اقتصاد می‌باشند، بر این اساس به منظور تعیین حجم نمونه از بین آنها از نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد، که در نهایت تعداد ۳۵ نفر به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند.

شاخص‌های تحقیق در قالب متغیرهای (اقتصاد اسلامی و توسعه پایدار) بر اساس مطالعه مبانی نظری و پیشینه تحقیق جمع‌آوری شد و در قالب پرسشنامه منعکس شد. (جدول ۱). روایی صوری پرسشنامه‌ها توسط متخصصان تایید شد، و به منظور تعیین پایایی پرسشنامه‌ها از آماره آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار (۰/۷۸) برای پرسشنامه اقتصاد اسلامی و مقدار (۰/۸۰) برای پرسشنامه توسعه پایدار به دست آمد. نتایج آلفای کرونباخ برای پرسشنامه‌ها نشان‌دهنده پایایی قابل قبول است. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزار SPSS و مدل‌های (DEMATEL, F-AHP) استفاده شد.

جدول (۱): شاخص‌های تحقیق

متغیر	شاخص	گویه	متغیر	شاخص	گویه
توسعه پایدار	اخلاق روانشناختی	توجه مسئولان به سلامتی و حقوق شهروندی مردم، اهمیت مسئولان به حفظ طبیعت و حقوق نسل آینده، توجه به اضطراب و نگرانی‌های اقتصادی، زیست محیطی و ...	اقتصاد اسلامی	اقتصادی	توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مختلف جامعه، اخذ عادلانه مالیات از اقشار مختلف جامعه، ایجاد فضای تولیدی و رقابتی سالم بین بخش‌های مختلف اقتصادی، توسعه فرصت‌های شغلی بر مبنای حوزه تخصصی و مزیت نسبی شهر
	سازمانی	وضعیت پایداری تورم در منطقه، پایداری و بهبود شرایط اقتصادی، تلاش مسئولان برای پایداری اقتصادی، همکاری‌ها سازمان‌ها برای ثبات اقتصادی، تمرکززدایی از مسئولیت‌ها بین سازمان‌ها و دستگاه‌های متولی		اجتماعی	کاهش جدایی‌گزینی طبقات اجتماعی، کاهش رانت خواری، تلاش مسئولان و برنامه‌ریزان برای مبارزه به رانت خواری به صورت اجرایی
	استفاده از منابع	سرانه استفاده از منابع انرژی، متوسط مصرف منابع و آلودگی به ازای تولید با خدمات، وضعیت هزینه انرژی نسبت به کل تولید یا خدمات			
	معیشت	نرخ رشد بهره‌وری، نسبت هزینه‌های خارجی فعالیت‌های اقتصادی به ارزش معاملات اقتصادی، تجاری کردن زنجیره تولید، بیکاری، هزینه‌های زندگی، رضایت از شرایط اقتصادی			
	زیست محیطی	فشار به محیط زیست به علت نیاز، انتشار گازهای گلخانه‌ای توسط ستادهای اقتصادی			

منبع: مهدوی فر و همکاران، ۱۳۸۸، محملی ابیانه، ۱۳۹۰، پوراحمدی، ۱۳۹۰، رحیمی، ۱۳۸۶، Warriar and

Scott, 1998. McAlpin, 1992

یافته‌های تحقیق

در ابتدا به منظور بررسی ارتباط بین توسعه پایدار و اقتصاد اسلامی از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد. نتایج به شرح جدول (۲) است. نتایج تحلیل همبستگی نشان داد، بین شاخص‌های توسعه پایدار (اخلاق روانشناختی با مقدار ضریب ۰/۵۶۷، سازمانی با ضریب ۰/۵۵۵، استفاده از منابع با ضریب ۰/۵۶۱، معیشت با ضریب همبستگی ۰/۵۶۶، زیست محیطی با ضریب ۰/۵۷۶)، و اقتصاد اسلامی ارتباط معنادار و مثبتی در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵، مشاهده شد.

جدول (۲): نتایج تحلیل همبستگی بین توسعه پایدار و اقتصاد اسلامی

متغیر وابسته	متغیر مستقل	r	P	نوع ضریب همبستگی
اخلاق روانشناختی	اقتصاد اسلامی	۰/۵۶۷	۰/۰۰۲	مثبت و معنادار
سازمانی		۰/۵۵۵	۰/۰۰۳	مثبت و معنادار
استفاده از منابع		۰/۵۶۱	۰/۰۰۲	مثبت و معنادار
معیشت		۰/۵۶۶	۰/۰۰۲	مثبت و معنادار
زیست محیطی		۰/۵۷۶	۰/۰۰۱	مثبت و معنادار

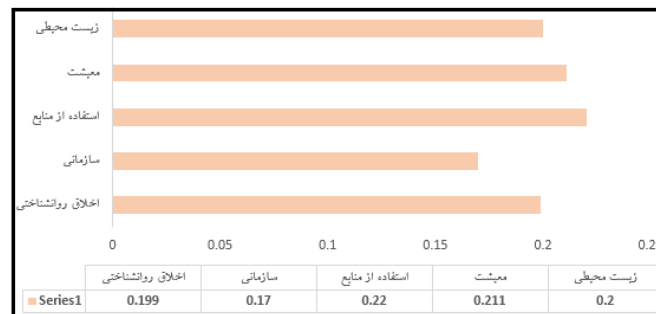
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

در این راستا، پس از دستیابی به نتایج ارتباط مثبت و معنادار بین دو متغیر مستقل (اقتصاد اسلامی) و متغیر وابسته (توسعه پایدار)، به رتبه‌بندی و میزان تاثیرپذیری هر یک از شاخص‌های توسعه پایدار از اقتصاد اسلامی پرداخته شد. در این راستا از مدل FAHP استفاده شد. نتایج به شرح جدول (۳) است.

جدول (۳): نتایج میزان تاثیرپذیری هر یک از شاخص‌های توسعه پایدار از اقتصاد اسلامی

شاخص توسعه پایدار	رتبه	وزن
اخلاق روانشناختی	۰/۱۹۹	۴
سازمانی	۰/۱۷۰	۵
استفاده از منابع	۰/۲۲۰	۱
معیشت	۰/۲۱۱	۲
زیست محیطی	۰/۲۰۰	۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل (۲): میزان تاثیرپذیری هر یک از شاخص‌های توسعه پایدار از اقتصاد اسلامی

مطابق نتایج در جدول (۳) و شکل (۲)، به ترتیب: استفاده از منابع با وزن ۰/۲۲۰، معیشت با وزن ۰/۲۱۱، زیست محیطی با وزن ۰/۲۰۰، اخلاق روانشناختی با وزن ۰/۱۹۹، سازمانی با وزن ۰/۱۷۰، بیشترین و کمترین میزان تاثیرپذیری را از اقتصاد اسلامی به خود اختصاص داده‌اند.

در ادامه نیز همچنان این سؤال مطرح می‌گردد، که کدام یک از شاخص‌های اقتصاد اسلامی (اقتصادی و اجتماعی)، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند؟ در این راستا، از تکنیک دیمتل (DEMATEL)، استفاده شد. در این راستا، از تیم ارزیابی (شامل ۳۵ نفر)، خواسته شد تا هر یک از شاخص‌های اقتصاد اسلامی (اقتصادی و اجتماعی)، را به طور جداگانه در نظر بگیرند و تاثیر آنها را بر هر یک ارزیابی کنند. ایجاد ماتریس خاکستری

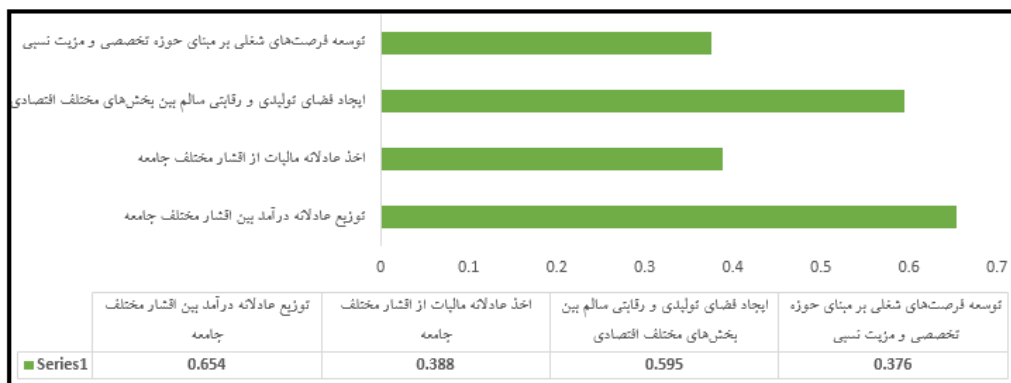
روابط مستقیم شاخص‌ها برای هر یک از ارزشیاب‌ها برای وارد کردن نظرات هر یک از جامعه نمونه در ماتریس تصمیم بالا از جدول تعریف مقیاس خاکستری واضح برای مقیاس اثر استفاده شده است. نرمالیزر کردن ماتریس خاکستری روابط مستقیم هر ارزشیاب ایجاد ماتریس ارزش قطعی نرمالیز شده کل برای هر ارزشیاب (ماتریس Yp)، ایجاد ماتریس ارزش قطعی برای هر ارزشیاب (ماتریس Zp)، ماتریس ارزش قطعی برای هر ارزشیاب (ماتریس Z^p) بدست آمده است. در ادامه نیز با فرض یکسان بودن وزن ارزشیاب‌ها به یکپارچه‌سازی نظرات خبرگان پرداخته شد، و سپس به بررسی ماتریس نرمالیزده شده پرداخته شد، و در نهایت به ماتریس روابط کلی (T)، پرداخته شد که به دلیل حجم زیاد جداول مورد نظر، از آوردن آنها صرفه‌نظر شد.

جدول (۴): رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در بعد اقتصادی از نظر میزان اهمیت (P_i) و از نظر خالص

تاثیرگذاری (E_i)

رتبه	E_i	رتبه	P_i	شاخص
۱	۰/۶۵۴	۱	۱۰/۵۶۴	توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مختلف جامعه
۳	۰/۳۸۸	۳	۸/۳۱۱	اخذ عادلانه مالیات از اقشار مختلف جامعه
۲	۰/۵۹۵	۲	۱۰/۴۴۵	ایجاد فضای تولیدی و رقابتی سالم بین بخش‌های مختلف اقتصادی
۴	۰/۳۷۶	۴	۸/۲۸۸	توسعه فرصت‌های شغلی بر مبنای حوزه تخصصی و مزیت نسبی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل (۳): میزان تاثیرپذیری هر یک از شاخص‌های اقتصاد اسلامی در بعد اقتصادی از اقتصاد اسلامی، منبع: یافته-

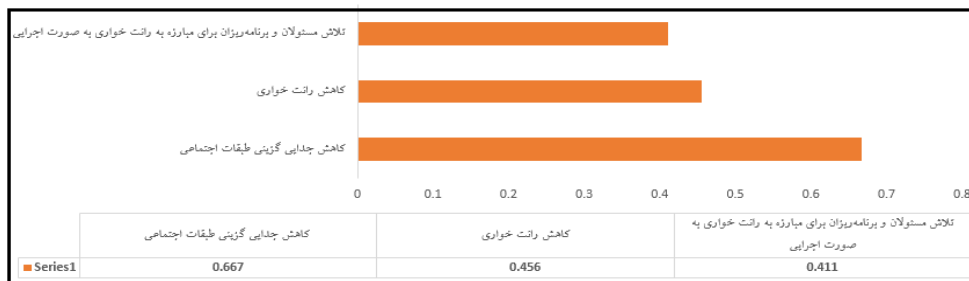
های تحقیق، ۱۴۰۲

مطابق جدول (۴)، و شکل (۳)، به ترتیب: توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مختلف جامعه با مقدار (P_i): ۱۰/۵۶۴، و مقدار (E_i): ۰/۶۵۴، اخذ عادلانه مالیات از اقشار مختلف جامعه با مقدار (P_i): ۸/۳۱۱، و مقدار (E_i): ۰/۳۸۸، ایجاد فضای تولیدی و رقابتی سالم بین بخش‌های مختلف اقتصادی با مقدار (P_i): ۱۰/۴۴۵، و مقدار (E_i): ۰/۵۹۵، توسعه فرصت‌های شغلی بر مبنای حوزه تخصصی و مزیت نسبی با مقدار (P_i): ۸/۲۸۸، و مقدار (E_i): ۰/۳۷۶، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند.

جدول (۵): رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصاد اسلامی در بعد اجتماعی از نظر میزان اهمیت (Pi) و از نظر خالص تاثیرگذاری (Ei)

رتبه	Ei	رتبه	Pi	شاخص
۱	۰/۶۶۷	۱	۱۰/۶۶۷	کاهش جدایی گزینی طبقات اجتماعی
۲	۰/۴۵۶	۲	۹/۷۶۴	کاهش رانت خواری
۳	۰/۴۱۱	۳	۸/۴۴۳	تلاش مسئولان و برنامه‌ریزان برای مبارزه به رانت خواری به صورت اجرایی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل (۴): میزان تاثیرپذیری هر یک از شاخص‌های اقتصاد اسلامی در بعد اجتماعی، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همانطور که در جدول (۵)، و شکل (۴)، ملاحظه می‌گردد در گویه‌های اقتصاد اسلامی در بعد اجتماعی به ترتیب: کاهش جدایی گزینی طبقات اجتماعی با مقدار (Pi): ۱۰/۶۶۷، و مقدار (Ei): ۰/۶۶۷، کاهش رانت خواری با مقدار (Pi): ۹/۷۶۴، و مقدار (Ei): ۰/۴۵۶، تلاش مسئولان و برنامه‌ریزان برای مبارزه به رانت خواری به صورت اجرایی با مقدار (Pi): ۸/۴۴۳، و مقدار (Ei): ۰/۴۱۱، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار را به خود اختصاص داده‌اند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی امکان‌سنجی توسعه پایدار با تاکید بر اقتصاد اسلامی انجام شده است. در این راستا، نتایج تحقیق نشان داد، بین شاخص‌های توسعه پایدار و اقتصاد اسلامی ارتباط معنادار و مثبتی در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵، مشاهده شد، همچنین به ترتیب: استفاده از منابع با وزن ۰/۲۲۰، معیشت با وزن ۰/۲۱۱، زیست محیطی با وزن ۰/۲۰۰، اخلاق روانشناختی با وزن ۰/۱۹۹، سازمانی با وزن ۰/۱۷۰، بیشترین و کمترین میزان تاثیرپذیری را از اقتصاد اسلامی به خود اختصاص داده‌اند.

در ادامه نیز در پاسخ به سؤال: که کدام یک از شاخص‌های اقتصاد اسلامی (اقتصادی و اجتماعی)، بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند؟ از تکنیک دیمتل (DEMATEL)، استفاده شد. نتایج نشان داد، در شاخص اقتصادی اقتصاد اسلامی، به ترتیب: توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مختلف جامعه و توسعه فرصت‌های شغلی بر مبنای حوزه تخصصی و مزیت نسبی بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند. در شاخص اجتماعی اقتصاد اسلامی نیز به ترتیب: کاهش جدایی گزینی طبقات اجتماعی و تلاش مسئولان و برنامه‌ریزان برای مبارزه به رانت خواری به صورت اجرایی بیشترین و کمترین تاثیرگذاری را در توسعه پایدار به خود اختصاص داده‌اند.

بنابراین در شرایطی که منابع زیست‌محیطی کمیاب‌تر می‌شوند، تحلیل اقتصاد اسلامی در شاخص‌های (اقتصادی و اجتماعی) می‌تواند نقش مهمی را در ابلاغ راهکارهایی برای تعدیل برخی از عواقب این فرایند ایفا نماید. همچنین نیازهای فعلی بشر باید در برابر احتیاجات نسل‌های آتی بشری متعادل گردند. برای مردم باید تعهداتی ایجاد کرد ولی این تعهدات باید به صورت تعهدات عمومی از یک نسل به نسل دیگر باشد. تعهداتی که به گردن نسل حاضر است علاوه بر تامین احتیاجات فردی عبارتند از: حفظ پایداری

منابع به سمت آینده بی پایان به منظور تضمین حیات رو به پیشرفت انسان. در این راستا، نگرش مربوط به اقتصاد اسلامی پایبند به جریان داشتن یک میراث سرمایه‌ای کافی در طول زمان است، و همچنان بر این معتقد است که تا اندوخته‌ای کافی از سرمایه طبیعی بحرانی برای نسل‌های آینده انتقال یابد، بر این اساس، چنین دارایی‌هایی از ارزش اقتصادی بالایی برخوردار بوده و به طور کلی دارای ارزش اولیه زیاد می‌باشند. حفظ این ارزش‌های اقتصادی اضافه بر نیاز به حفاظت از سرمایه‌های طبیعی، وابسته به سرمایه اخلاقی است که این نوع سرمایه را می‌تواند در اقتصاد اسلامی یافت.

منابع

- آقاجانی، معصومه. خیری دوست، زهرا. ۱۳۹۴. توسعه پایدار در کنار عدالت و اخلاق در اقتصاد اسلامی. فصلنامه علمی ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی. شماره ۱۰. صص ۱۱۱-۱۴۶.
- پوراحمدی، حسین. ۱۳۹۰. مبانی و اصول حاکم بر فرآیند اقتصاد سیاسی اسلامی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۶ (۲). صص ۷-۴۰.
- خالدی، محمود (۱۹۸۴م)، مفهوم الاقتصاد فی الاسلام، بیروت: دارالجلیل.
- درسخوان، رسول. جعفری پابندی، سید محمد حسین. ۱۳۹۶. تحلیل اثرات اقتصاد سیاسی اسلامی بر توسعه پایدار شهریس (مورد مطالعه: شهر زنجان). فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری. ۶ پیاپی ۲۱. صص ۱۵-۳۱.
- رحیمی، حسین. ۱۳۸۶. در جستجوی شهر اسلامی پایدار. فصلنامه پیک نور، ۵ (۲). صص ۹۰-۹۸.
- رضائی پور، ابودر. محمدی، سعدی. ۱۳۹۹. تحلیلی بر اثرات اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار سکونتگاههای روستایی (مطالعه موردی: روستاهای دهستان خامیرآباد-شهرستان مریوان). مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی. سال ۱. شماره ۳. صص ۵۳-۷۲.
- شیروی، عبدالحسین. خداپرست، ناصر. ۱۳۹۸. اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار در اسناد بین‌المللی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۹. شماره ۱. صص ۲۷۰-۲۴۹.
- صدیقی، نجات‌الله. ۱۳۷۴. اندیشه‌های اقتصادی مسلمانان: بررسی متون معاصر. مطالعاتی در اقتصاد اسلامی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- غفاری، هادی و علی یونسی (۱۳۹۰). (مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، تهران: دانشگاه پیام نور
- محملی ایبانه، حمیدرضا. ۱۳۹۰. مقایسه تطبیقی مکاتب مطالعات مورفولوژی شهری به منظور تکمیل آن بر اساس دستگاه تحلیلی مکتب اقتصاد سیاسی فضا. فصلنامه آرمان شهر. ۴ (۷). صص ۱۵۹-۱۷۱.
- مهدوی فر، حبیب اله. رضویان، محمدتقی، مومنی، مصطفی. ۱۳۸۸. نقش اقتصاد سیاسی در ساختار فضایی تهران و پیرامون، مجله محیط‌شناسی. ۳۵ (۵۰). صص ۱-۱۴.
- میرعمادی، طاهره. دانه کار، افشین. مخدوم فرخنده، مجید. ماجد، وحید. ۱۳۹۹. سیاست‌های اقتصاد یادگیرنده جهت دستیابی به توسعه پایدار. علوم و تکنولوژی محیط زیست. دوره ۲۲. شماره ۲.
- میرمعزی، سید حسن. ۱۳۹۰. نظام اقتصادی اسلام، مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- Arnold, Steven. H. (1993). "Sustainable Development: A Solution to the Development Puzzle?", Development (Journal of SID), Vol. 2, No.3.
- Attia, G. (2007), Towards Realization of the Higher Intent of Islamic Law. (N. Roberts, Trans). London: IIIT.
- Avijit, G. 1998, Ecology and Development in Third World, Second Edition, Routledge, London. P3.
- Axinn, G. H., Axinn, N. W. 1997. Collaboration in Rural Development, a Practitioner.
- Brohman, J. (1996). Popular Development, London: Blackwell Publishers.
- Dobie, P. 2004, Models for National Strategies: Building Capacity for Sustainable Development,

Development Policy Journal, Vol. 1, and Special Issue: Capacity for P31 Sustainable Development, 2004.

- Furqani, H., (2015), Definition of Islamic Economics as a Discipline: Challenges in the Clarification and Classification, 10th international Conference on Islamic Economics and Finance.
- GLADWIN, T. N. 1997. Developing reputations for global sustainability. Stern Business 4, 28-31.
- Lee, K. N. 1993. Greed, Scale Mismatch and Learning, Ecological Application, Vol. 3, No. 4, PP. 560-564.
- Scott, A. (1998). Dimensions of sustainability: Architecture from technology, environment and culture. NY: E & FN Spon.
- Wackernagel, M., Yount, J.D. 2000. Footprints for Sustainability, Vol. 2, No. 1, PP. 23-44.
- Warrier, G. K., & McAlpine, D. (1992). Evaluating a city/town's potential for future humanistic growth. Cities, 9(4), 261 -266
- WHITE, C. 2004. Strategic Management, New York, Palgrave Macmillan. P112
- World Commission in environment and development. 1987our.